

Branko Tošović, Arno Wonisch (ur.)

**Srpski pogledi na odnose
između srpskog, hrvatskog
i bošnjačkog jezika**

**Die serbische Sichtweise
des Verhältnisses zwischen
dem Serbischen, Kroatischen
und Bosniakischen**

I/1

Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz
Beogradska knjiga
2010

Рада Стијовић (Београд)

О лексици српског књижевног језика после раскида српскохрватске језичке заједнице

Познато је да је распадом Југославије престао да постоји заједнички српскохрватски књижевни језик, којим се говорило у Србији, Хрватској, Босни и Херцеговини и Црној Гори, и да је дошло до стварања српског, хрватског, бошњачког и, на крају, црногорског језика. Предмет нашег интересовања јесте српски у односу на хрватски књижевни језик.

Лингвистички, то је био и остао један језик с варијантним разликама махом лексичке природе.¹ О разликама између дојучерашњих варијаната заједничког језика (чији су центри били у Београду и Загребу), условљених географским, културно-историјским и верским околностима у којима су се развијале српска и хрватска култура, као и различитим дијалекатским окружењем, писано је доста у српској лингвистичкој литератури.² Ми ћемо се овде, с обзиром на предмет рада, подсетити на неке изразитије лексичке разлике. Прво наводимо облик карактеристичан за српски језички израз.

1. различито уобличена интернационална лексика: *варварин* : *барбарин*, *Византија* : *Бизант*, *Витлејем* : *Бетлехем*, *херувим* : *керубин*, *хемија* : *кемија*,

¹ Осим лексичких постоје и разлике на другим језичким нивоима (фонологије, морфологије, творбе речи), али ниједна од њих није системског карактера да би потврдила тезу о посебним језицима. Наиме, ни у једном од тих новопрокламованих „језика“ нема елемената који би један језик разликовали од другог као засебан, аутохтони ентитет. Сви они имају у потпуности исти прозодијски и фололошки систем; именице, заменице и придеви имају род и број и седам истоветних падеже; придеви уз то имају и једнаку компарацију и значење (не)одређености; у свима је једнака нумеричка структура, сви познају седам глаголских времена који се подударају у конјугацији чак и кад је она двострука – као, нпр., у плусквамперфекту и футуру I (*био сам радио* / *б[e/u]jah радио*; *радићу*, хрв. *radit ću* / *доћи ћу*), инфинитив се добро чува у обе средине (с тим што се у српској даје потпуна предност да-конструкцији у ситуацији када нема једнакости између главне и допунске реченице, а делимично и када је та једнакост остварена), исти је систем предлога и везника, синтаксичка структура је готово идентична (Хрвати су чак доследније сачували Вукове образце) итд.

² Српска страна је била под непосреднијим утицајем грчко-византијске културе, потом црквенословенске традиције и руског и француског језичког узора. Хрватска страна је била под утицајем латинског језика и, касније, немачког и чешког. У новија времена у Хрватској је вођена борба против германизације, што је изазивало отпор према позајмљеницама и тежњу ка стварању властитог лексичког фонда. Тако је створен велики број кованица, почесто буквалним наслањањем на домаћи језички извор. Српска средина је имала и има толерантнији однос према позајмљеницама.

бронза : *бронца*, *Христ(ос)* : *Крист*, *јерес* : *хереза*, *Кипар* : *Ципар*, *Крит* : *Крета*, *Атина* : *Атена*, *Ирод* : *Херод*, *Европа* : *Еуропа* и др.;

2. стране лексема у српској варијанти насупротив домаћим лексемама у хрватској: *фудбал* : *ногOMET*, *фирма* : *твртка*, *машина* : *строј*, *штампа* : *тисак*, *адвокат* : *одвјетник*, *инсект* : *кукац*, *музика* : *глазба*, *универзитет* : *свеучилиште*, *историја* : *повјест*, *лицитација* : *дражба*, *парадајз* : *рајчица*;

3. други синонимни облици, без обзира на порекло, типични један за српску други за хрватску страну: *крст* : *криж*, *сирће* : *оцат*, *промаја* : *пропук*, *воз* : *влак*, *кров* : *строп*, *утицај* : *уплив*, *расположење* : *угођај*, *осетљив* : *танкоћутан*, *гвожђе* : *жељезо*.³

4. различита значењска поља истих лексема: у српском је *зрак* = *зрака*, у хрватском је *зрак* = *ваздух*, у српском је *чистота*, пре свега, особина онога што је чисто у естетском и моралном смислу, док је *чистоћа* одлика онога што нема прљавштину, у хрватском је *чистота* пре свега хигијена, у српском је *оток* *натеклина*, а у хрватском *острво*, у српском је *вилаца*, пре свега, *чељусна кост*, а у хрватском је то и *кашика* итд;

5. гласовне разлике у речима као: *дуван* : *духан*, *уво* : *ухо*, *мува* : *муха*, *сув* : *сух*, *кувар* : *кухар*, *снаја* : *снаха*, *кафа* : *кава*, *стуб* : *ступ*.

6. форсирање облика с прасловенским јотовањем у српском, а с подно-вљеним јотовањем у хрватском (које се не искључује ни у српском) у примерима типа: *премошћен* : *премоштен*, *увршћен* : *уврштен*, *запрепашћен* : *запрепаштен*, *развлашћен* : *развлаштен*, *коришћење* : *кориштење* итд.;

7. опозиција гласова **шт** : **ћ**, у секвенцама као: *опитина* : *опћина*, *општински* : *опћински*, *свештеник* : *свећеник*, *општи* : *опћи*, *(при)општити* : *(при)опћити*, *(из)општити*: *(из)опћити* и сл.;

8. успостављање старог **л** на крају речи и слога у неким лексемама у хрватском: *сол*, *вол*, *дол*, *сотол*, *пријестолница* насупротив српском: *со*, *во*, *до*, *сто*, *пр(и)јестоница*;

9. велики број новијих кованица у хрватској средини које у српској средини нису прихваћене: *бојишница*, *брзојавник*, *далековидница*, *далекоумноживач*, *запорка*, *надневак*, *паковина*, *премосница*, *пресловљивање*, *присега*, *сјеверница*, *суосник*, *тјелоградња*, *умјеравати*, *умјеритељ*, *учинковитост*, *ци-*

³ У разним случајевима доследна диференцијација није успостављена, нпр. према хрватском *криж* није успостављен глагол *покрижити* већ *покрстити* (мада постоји глагол *крижати* (*се*) и глаголска именица *крижање*); према *влак* није начињен придев *влачни* већ *возни* (ред), у хрватском је *писаћи строј*, *парни строј*, *стројарство*, а у српском *писаћа машина*, *парна машина*, *машињство*, али и *постројење*, *устројити* итд.

бљив, циљник, цјетика, цопрница.⁴ Далекосежне могућности за увођење новоформиране лексике, а тиме и све више језичких разлика остварене су у терминологији: *шкањац (кобац), гујавица (глиста), кукац (инсект), наметник (паразит), трпутац (боквица), стапка (петељка), пуч (стома)* итд.

После распада државне заједнице јавила се тежња и за формирањем посебног бошњачког и црногорског језичког израза. Она се такође остварује махом на лексичком и фонетском плану.⁵ У ком правцу ће се језик Бошњака и житеља Црне Горе даље развијати и како ће изгледати бошњачки, а посебно црногорски стандард, остаје да се види.

Српској лингвистичкој средини, која је традиционално инсистирала на језичком јединству, остало је да у новонасталој ситуацији одреди, између осталог, шта је то што чини аутентичан српски лексички корпус. Јасно је да не сме бити сувише ограничења када је у питању лексика (осим када је реч о терминологији), али се извесне нормативне препоруке морају дати и поштовати. Лексичко нормирање је неопходно не само ради свакодневне комуникације већ и ради лексикографских остварења, како оних која се израђују у српској средини, тако и оних тзв. „разликовних“ која се израђују у другим срединама⁶ (а која у доброј мери не одговарају стварности и стога могу изазвати недоумице чак и у српским срединама у Хрватској или Српској, чији се вока-

⁴ Примере смо узели већином из загребачког Nacionalnog tjednika GLOBUS, бр. 220 од 24. 2. 1995. (који је напис преузео из Hrvatskog vjesnika), као и из Hrvatskog jezičnog savjetnika (Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje), Zagreb, 1999: 110–111.

⁵ Оваквих разлика је било и пре живота у заједничкој држави, као и покушаја појединачно да због тога прогласе самосвојност тзв. босанског језика. Још се Белић томе супротстављао истичући да је „немогућно ... говорити о неком босанском језику као о нечем самосталном“, јер „књижевни језик, и говорни и писани, у различитим крајевима нашим, има увек нечег индивидуалног и особитог у себи. То је његова покрајинска боја“ (Белић 1937: 68).

⁶ Једно такво лексикографско остварење јесте, нпр., Razlikovni gječnik Vladimira Brodnjaka, који обилује произвољностима, нетачностима, па и пуким измишљањем. Обиље застарелих речи, и то пре свега турцизама, које ће се данас тешко наћи и у неком од српских дијалеката, а о књижевном језику да и не говоримо, он је прогласио српским изразом, док је хрватским прогласио облике који су нормално у употреби свуда на српском језичком простору, као нпр. *acal – čelik, bront – gangrena, natisak – navala, naradanje – brbljanje, evadžija – apotekar* итд., где је, по овом речнику, прва лексема српска а друга хрватска, што је наравно у потпуности нетачно. Има ту и речи за које без великог напора не бисмо могли да утврдимо одакле су узете, јер у значајнијим српским речницима нису забележене (*adultera – preljubnik, fais – kamata, faj – vrsta svile* итд.).

булар не поклапа у потпуности са оним, рецимо, у београдском или новосадском културном центру).⁷

Начелно, међу српским лингвистима постоји став да српски језик не сме бити затворен према другим срединама, да у њему не сме бити „непожељних“ речи, па самим тим ни насилног чишћења језика нити предрасуда око вредности оних лексема које су у српској средини (биле) у мањој употреби него, рецимо, у западним крајевима⁸.

У српском лексичком корпусу остало је све оно што се током суживота у заједничкој држави укоренило и у српској средини. Такве су нпр. лексеме *мучнина, упала, прехлада, заговорник, знатижеља, конобар, расвета, очит, ступањ, попут, наспрам* и сл., за које су у нашој говорној пракси (биле) обичније речи *гађење, запаљење, назеб, поборник, радозналост, келнер, осветљење, очигледан, степен, као, према* итд. Многе речи су чак потпуно изгубиле хрватски призивак, ако је он и постојао како су тврдили неки српски лингвисти пре Другог светског рата, и никаква норма их не би ни могла избацити из употребе. То су нпр. *бројка, исход, здравство, поузеће, потрага, гласине, језикословац, страховлада, одвећ* итд. Речи које су биле одлика искључиво западног дела говорног подручја, као, нпр., називи месеци (*сијечањ, вељача* итд.), обличке варијанте интернационализама, као *Бизант, Бетлехем, кемија, Крист, хереца, Ципар* итд., затим лексеме типа *глазба, дражба, криж, оцат, твртка, тискара, збројити* и *умножак* (у математици), *назочан, стројарство* итд. нико није искључио из употребе, али се оне не чују у источном делу српског говорног подручја, тачније у Србији, и не припадају лексичком фонду српског књижевног језика. Ако се такве лексеме чују у говору Срба у Хрватској или неким другим западнијим крајевима, оне би требало да буду третиране као кроатизми у српском језику и посматране као и друга лексика унета „са стране“, дакле, без отпора и нетрпељивости. Лексеме хрватског новоговора, кованице и обновљени архаизми попут *запорка, земљовид, бојовник, велепосланик, надневак, преслик, тјелоградња, далекоумноживач, чимбеник* и сл. никада нису ни ушле у српску говорну културу и не спадају у српски корпус.

Овако је са говорном праксом. На теоретском плану мало је урађено на лексичком нормирању. Писали су о томе поједини лингвисти, понајвише И.

⁷ Тамо ће, у неким крајевима, Срби рећи *влак* и *творница*, па чак и *сијечањ, вељача, Бизант* и сл.

⁸ Сразмерно малобројне разлике између српског и хрватског (и сасвим безначајне и вештачке кад је реч о бошњачком) више се односе на степен прихватљивости, фреквентности или употребну маркираност неких таквих облика него на њихову искључиву припадност једном језику и потпуном одсуству у другом језику (Пипер 2003).

Клајн,⁹ али никаква званична одлука о лексичком корпусу и норми не постоји.

Што се тиче српских лексикографских остварења, која су мање или више нормативна, сва су почета или остварена у време језичке и државне заједнице, па су заснована на српскохрватској језичкој концепцији, тј. на потпуној равноправности варијаната. Мислимо ту, пре свега, на шестотомни *Речник српскохрватскога књижевног језика* Матице српске (даље РМС), чија су прва три тома израђена заједно са Матицом хрватском, а чија концепција није напуштена ни после изласка Матице хрватске из пројекта. Овде источној варијанти није чак давана ни извесна предност, која се у лексикографским делима постиже упућивањем мање уобичајене на уобичајенију реч, а не дефинисањем. Нпр. *просинац в. децембар*; *кемија в. хемија*. У РМС стоји *просинац последњи месец у години, децембар*; *хемија = кемија, егзактна природна наука која проучава састав твари, материје и битне промене на њима*.

На сличан начин рађен је једнотомни речник српскога језика, у издању Матице српске (РСЈ), чији су аутори углавном сарадници Института за српски језик САНУ, а неколико њих је са београдског Филолошког факултета. Речник је рађен 90-их година прошлога века, а тек је крајем 2007. године угледао светлост дана. Стога је он заправо одраз стања у српском језику од пре две деценије.

У њему ће се наћи обе варијанте (*Визант* и *Бизант*, *Христ* и *Крист*, *упоредити* и *успоредити* итд.), као и многи кроатизми који су се повремено употребљавали или се нису ни употребљавали у источној говорној зони, нпр.: *глазба*, *глазбар*, *дочим*, *двојити*, *жгаравица*, *надоместити*, *натукница*, *непаторен*, *разина*, *светоназор*, *твртка*, *тисак*, *тједан*, *равнало (лењир)*, *стројарство*, *крвни тлак*, *рајчица*, чак и *врховник* (додуше, уз ограду да је архаично или иронично). Истина, предност је давана лексемама обичнијим у српској варијанти, и то на начин који сам напред навела, дакле упућивањем. Неке лексеме овога типа којих је било у РМС, који је основни (али не и једини) извор за једнотомник, ипак нису ушле у речник, као нпр. *осебујан*, *просв(ј)едовати*, *ухитити* или фонетске варијанте: *кисик*, *водик*, *кемија* итд. То је био избор аутора дате секције.

Што се тиче великог свеобухватног лексикографског дела Речника српскохрватског књижевног и народног језика Српске академије наука и уметности (даље РСАНУ),¹⁰ чији је 17. том недавно изашао, мора се рећи да се у ње-

⁹ В. Клајн 2004: 145–184; Клајн 1996: 37–86 (и тамо наведену литературу о овом проблему).

¹⁰ Иако РСАНУ није нормативно већ свеобухватно лексикографско дело (обухвата све речи из свих области живота које су пописане из грађе и у народу), он се одли-

му није одступило (по одлуци САНУ) ни од имена ни од концепције. Њиме је, као што је познато, обухваћена лексичка грађа писаних извора од Вука на овамо са целокупне територије некадашњег „српскохрватског“ језика (Србије, Хрватске, Босне и Херцеговине и Црне Горе), као и из бројних збирки речи штокавских народних говора. Нађе се у њему, додуше, и понеко чакавско село (нпр., Пољица у Далмацији). Ипак, то су усамљени случајеви и извесне измене концепције да би се несметано пошло (од 18. тома па надаље) ка изради речника српског језика биле би лако изводиве.

Треба рећи и то да је српски књижевни језик отворен и према страниј лексиси, ако се она употребљава с мером, као и речима из народних говора, ако су оне акценатски, фонетски и морфолошки уклопљене у књижевни језик.

Мислим да се из досадашње праксе може видети смер којим ће се ићи при лексичком нормирању. Речито о томе говори и одлука САНУ у вези с даљим излажењем Речника српскохрватског књижевног и народног језика, по којој термин српски језик не подразумева чистке у лексиси, програмско чистунство и стављање на индекс речи.

Литература

- Белић 1937: Белић, А. Босански језик или стил? In: *Наш језик*. V/3. Београд. S. 65–69.
- Клајн 1996: Клајн, И. Лексика. In: Радовановић, М et al. *Српски језик на крају века*. Београд: Институт за српски језик САНУ – Службени гласник. S. 37–86.
- Клајн 2004: Клајн, И. Избор речи и обрта. In: Ивић, П. *Језички приручник*. Београд: Београдска књига. Друго, допуњено и измењено издање. S. 145–184.
- Пипер 2003: Пипер, П. *Српски између великих и малих језика*. Београд: Београдска књига.
- Бродњак 1993: Бродњак, V. *Razlikovni rječnik srpskog i hrvatskog jezika*. Zagreb: Školske novine – Hrvatska sveučilišna naklada.
- РМС: Матица српска/Матица хрватска (Hg., 1967–1976). *Речник српскохрватскога књижевног језика*. Vd. 1–6. Нови Сад – Загреб.
- РСАНУ: Српска академија наука и уметности – Институт за српски језик (Hg., 1959–2006). *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*.

кује извесном нормативношћу тако што се уз све неправилне, дијалекатске, архаичне, некњижевне итд. речи стављају нарочите ознаке којима се то назначује.

Vd. I–XVII. Београд: Српска академија наука и уметности – Институт за српски језик.

РСЈ: Матица српска (Hg., 2007). *Речник српскога језика*. Нови Сад.

Rada Stijović (Belgrade)

**About the Serbian lexic after the disintegration
of the Standard Serbo-Croatian language**

In this work a few questions are discussed about the Serbian lexic after the disintegration of the Standard Serbo-Croatian language at the end of 20th century which brought to the creation of the standard languages called- Serbian, Croatian, Bosnian and Montenigrian.

Among the Serbian linguists there is an opinion that the violent language cleaning cannot happen and thus the impoverishment of the lexical expression fund, that there can not be „unwellcome“ words nor prejudice about the values of those lexema less used in Serbian-speaking enviroment than for exemple in western parts.

Рада Стијовић
Универзитет у Приштини
Институт за српски језик САНУ
Београд
Србија
stijovic@yubc.net